

ChhandShastra of Ghazal on WhatsApp
(7)

ગાલગાં

(લેખ : ઉદય શાહ)

Website : www.udayshahghazal.com

છંદોના વિવરણમાં ઊપર ટપકું = મુખ્ય પદ્યભાર અને નીચે ટપકું = ગૌણ પદ્યભાર. છંદોના નિરૂપણ માટે ફક્ત મુખ્ય પદ્યભારને જ ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે. સંયુક્ત ઉચ્ચારવાળા બે લઘુઅક્ષરોનો પ્રયોગ કોઈ પણ ગુરુઅક્ષરના સ્થાન પર કરી શકાય છે જ્યારે સ્પષ્ટ ઉચ્ચારવાળા બે લઘુઅક્ષરોનો પ્રયોગ મુખ્ય અને ગૌણ પદ્યભારવાળા ગુરુઅક્ષરના સ્થાન પર તથા છંદના અંતિમ ગુરુઅક્ષરના સ્થાન પર કરી શકાય નહીં. આ છૂટ એ રીતે લેવાની રહેશે કે જેથી સ્પષ્ટ ઉચ્ચારવાળા બેથી વધુ લઘુઅક્ષરો એકસાથે ન આવે.

ગણવિભાજનમાં લઘુ-ગુરુ માપના અક્ષરો પૂરા થાય ત્યાં ખાલી જગ્યાનો, ગણ પૂરા થાય ત્યાં અલ્પવિરામનો, પંક્તિ પૂરી થાય ત્યાં અર્ધવિરામનો અને શેર પૂરો થાય ત્યાં પૂર્ણવિરામનો પ્રયોગ કર્યો છે.

(૪)

ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં

તર્ક-સંગત નામ : ૪ગાલગાં

પ્રકાર : શુદ્ધ-અખંડિત

કુલ માત્રા : ૨૦

મુખ્ય પદ્યભારની માત્રા : ૪, ૯, ૧૪, ૧૯.

છંદ-રચના : ગાલગાં સંધિનાં ચાર આવર્તનોના પ્રયોગથી આ છંદની રચના થાય છે.

ઉદાહરણ :-

દેખ તૃષ્ણાઓ પગભર બની જાય ના

ક્યાંક મૃગજળ મુકદ્દર બની જાય ના

‘શૂન્ય’ ઇશ્વર થવાની મથામણ ન કર

મોક્ષ મુશ્કેલ અવસર બની જાય ના

(ગઝલકાર : ‘શૂન્ય’ પાલનપુરી)

ગણવિભાજન :-

દે ખ તૃષ્, ણા ઓ પગ, ભર બ ની, જા ય ના;
ક્યાં ક મૃગ, જળ મુ કદ, દર બ ની, જા ય ના.
શૂન્ ય ઇશ, વર થ વા, ની મ થા, મણ ન કર;
મો ક્ષ મુશ, કે લ અવ, સર બ ની, જા ય ના.

ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં

૧	આપકો દેખ કર દેખતા રહ ગયા (જગજીત સિંઘ)
૨	બેબસી જુર્મ હે હૌસલા જુર્મ હે (જગજીત સિંઘ)
૩	ખુશ રહો હર ખુશી હે તુમ્હારે લિયે (મુકેશ)
૪	દિલ કી ધડકન પે ગા ઉમ્રભર મુસ્કુરા (તલત મહમૂદ)
૫	ઝિન્દગી મેં સદા મુસ્કુરાતે રહો (જગજીત સિંઘ)
૬	ખુશ રહે તૂ સદા યે દુઆ હે મેરી (મુહમ્મદ રફી)
૭	હર તરફ હર જગહ બેશુમાર આદમી (જગજીત સિંઘ અને લતા મંગેશકર)

(૫)

ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગા

તર્ક-સંગત નામ : ૪ગાલગાં-લગા

પ્રકાર : શુદ્ધ-ખંડિત

કુલ માત્રા : ૧૭

મુખ્ય પદ્યભારની માત્રા : ૪, ૯, ૧૪.

છંદ-રચના : ગાલગાં સંધિનાં ચાર આવર્તનોનો પ્રયોગ કરી છેલ્લા આવર્તનના છેલ્લા ગુરુઅક્ષરનો અને લઘુઅક્ષરનો લોપ કરવાથી આ છંદની રચના થાય છે. આ છંદમાં મુખ્ય પદ્યભારવાળા ગુરુઅક્ષરનો લોપ થયો છે.

ઉદાહરણ :-

શૂન્ય, મરીઝ, ગની અને ધાયલના સમગ્ર સંગ્રહમાંથી આ છંદ ‘ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગા’ની એકપણ ગઝલ પ્રાપ્ત થઈ નથી પરંતુ આ છંદના બમણાં સ્વરૂપ ‘ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગા, ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગા’ની એક ગઝલ પ્રાપ્ત થઈ છે કે જેનો મતલા અને મકતા પ્રસ્તુત છે.

ના કોઈ માર્ગદર્શક ન સાથી, વાટ પણ છે ઉપાધિ વિનાની
ધન્ય છે મુજ મનસ્વી સફરને, ના રહી લપ કશી કાફલાની
‘શૂન્ય’ દેદાર જો આયનામાં, તેં જ ખુદ શાન ખોઈ છે તારી
પ્રેમ-ઘેલી જવાનીના મદમાં, ના કદી કોઈની વાત માની
(ગઝલકાર : ‘શૂન્ય’ પાલનપુરી)

ગણવિભાજન :-

ના કો ઈ, માર્ ગ દર્, શક ન સા, થી, વા ટ પણ, છે ઉ પા, ધિ વિ ના, ની;
ધન્ ય છે, મુજ મ નસ્, વી સ ફર, ને, ના ર હી, લપ ક શી, કા ફ લા, ની.
શૂન્ ય દે, દા ર જો, આ ય ના, માં, તેં જ ખુદ, શા ન ખો, ઈ છે તા, રી;
પ્રે મ ઘે, લી જ વા, ની ના મદ, માં, ના ક દી, કો ઈ ની, વા ત મા, ની.

લઘુ-ગુરુ સમજ :-

‘ઉપાધિ’ શબ્દનું લગાત્મક સ્વરૂપ લગાલ થાય છે પરંતુ એ લગાગા સ્વરૂપે પણ પ્રયુક્ત થઈ શકે છે.

‘કોઈ’ શબ્દનું લગાત્મક સ્વરૂપ ગાગા થાય છે પરંતુ એ લલ, લગા અને ગાલ સ્વરૂપે પણ પ્રયુક્ત થઈ શકે છે. ઉપરોક્ત ઉદાહરણમાં ‘કોઈ’ શબ્દ લગા અને ગાલ એમ બે સ્વરૂપે પ્રયુક્ત થયેલો છે.

ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગા

૧	કૈસા જાદૂ બલમ તૂને ડારા (ગીતા દત્ત)
૨	કોઈ સમઝેગા ક્યા રાઝ-એ-ગુલશન (જગજીત સિંઘ અને ચિત્રા સિંઘ)
૩	રાતભર કા હૈ મેહમાં અંધેરા (મુહમ્મદ રફી)

(૬)

ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં

તર્ક-સંગત નામ : ૮ગાલગાં

પ્રકાર : શુદ્ધ-અખંડિત

કુલ માત્રા : ૪૦

મુખ્ય પદ્યભારની માત્રા : ૪, ૯, ૧૪, ૧૯, ૨૪, ૨૯, ૩૪, ૩૯.

છંદ-રચના : ગાલગાં સંધિનાં આઠ આવર્તનોના પ્રયોગથી આ છંદની રચના થાય છે.

ઉદાહરણ :-

કાલ જેને નવાજ્યો હતો પથ્થરે લો ફરી એ જ દીવાનો આવી ગયો
જખ્મ બદલે જે દુનિયાને ફૂલો ધરે લો ફરી એ જ દીવાનો આવી ગયો
આંખડીમાં કડુણા હૃદયમાં ક્ષમા સ્મિત સંતોષનું અશ્રુ સમભાવનાં
મૂંગી માનવતા જેની પ્રતીક્ષા કરે લો ફરી એ જ દીવાનો આવી ગયો
(ગઝલકાર : 'શૂન્ય' પાલનપુરી)

ગણવિભાજન :-

કા લ જે, ને ન વા, જ્યો હ તો, પથ્થ રે, લો ફ રી, એ જ દી, વા નો આ, વી ગ યો;
જખ્ મ બદ, લે જે દુનિ, યા ને ફૂ, લો ધ રે, લો ફ રી, એ જ દી, વા નો આ, વી ગ યો.
આં ખ ડી, માં ક ડુ, ણા હ દય, માં ક્ષ મા, સ્મિ ત સં, તો ષ નું, અશ્ રુ સમ, ભા વ નાં;
મૂં ગી મા, નવ તા જે, ની પ્ર તી, ક્ષા કરે, લો ફ રી, એ જ દી, વા નો આ, વી ગ યો.

ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં ગાલગાં

૧	છોડ દે સારી દુનિયા કિસી કે લિએ યે મુનાસિબ નહીં આદમી કે લિએ (લતા મંગેશ્કર)
૨	શામ-એ-ગમ કી કસમ આજ ગમગીં હૈં હમ આ ભી જા આ ભી જા આજ મેરે સનમ (તલત મહમૂદ)
૩	તુઝકો દરિયાદિલી કી કસમ સાકિયા મુસ્તકિલ દૌર પર દૌર ચલતા રહે (જગજીત સિંઘ અને ચિત્રા સિંઘ)
૪	ચલ દિયે દેકે ગમ યે ન સોચા કિ હમ ઇસ જહાં મેં અકેલે કિધર જાએંગે (લતા મંગેશ્કર)
૫	આપ યૂં હી અગર હમસે મિલતે રહે દેખિએ એક દિન પ્યાર હો જાએગા (મુહમ્મદ રફી અને આશા ભોંસલે)

૬	ઝિન્દગી કા સફર હૈ યે કૈસા સફર કોઈ સમઝા નહીં કોઈ જાના નહીં (કિશોરકુમાર)
૭	આજ હૈ ખ્યાર કા ફૈસલા ઐ સનમ આજ મેરા મુકદ્દર બદલ જાએગા (લતા મંગેશ્કર)
૮	જાનેવાલોં ઝરા મુઽ કે દેખો મુઝે એક ઇન્સાન હૂં મૈં તુમ્હારી તરહ (મુહમ્મદ રફી)
૯	ચાંદની રાત મેં ચાંદ કે સામને રુખ સે પરદા હટાના ગઝબ હો ગયા (પંકજ ઉઘાસ)

Uday Shah
 (Singer – Music Composer – Poet)
 Dadatattu (Sai) Street
 Navsari – 396445
 Gujarat – India
 Phone : (R) +912637255511 (M) +919428882632
 Website : www.udayshahghazal.com